

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA NIHOHDAN AJRATISHNING HUQUQIY ASOSLARINI FUQAROLIK-HUQUQIY TARTIBGA SOLISH

Zoyirov Baxtiyor Zarifjon o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti

Ommaviy axborot vositalari huquqi bo'limi magistranti

Annotatsiya

Oila qurishni asosi nikoh hisoblanadi. Nikoh oilani mustahkamlashning asosi bo'lib, avvalambor, bolalar tarbiyasi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan tarbiya o'chog'idir. Shuning uchun ham qonuniy tuzilgan nikohdan davlat manfaatdor bo'lib, undan ajralish jamiyat manfaatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu boisdan ham nikoh-oila masalasi er-xotinning shaxsiy ishi doirasidan chetga chiqadi. Bugun oilaning benazir nufuzi, ulkan ijtimoiy ahamiyatga molik voqelik ekanligi hech kimda shubha tug'dirmaydi. Oila jamiyatning asosiy hujayrasi va ijtimoiy tayanchidir. Har bir oilaning baxtiyorligi va farovonligi shartidir. Oila nafaqat inson naslini davom ettirish omili sifatida, balki jamiyat a'zolarini, ayniqsa, o'sib kelayotgan yosh avlodni milliy istiqlol g'oyasi asosida tarbiyalash maskani sifatida katta ahamiyatga molikdir. Mazkur maqolada nikohdan ajratishning huquqiy asoslarini fuqarolik-huquqiy tartibga solish va ularni takomillashtirish masalalari haqida so'z yuritiladi. Bu ishda kuzatish metodidan foydalanildi. Ushbu maqolada ilgari surilgan takliflarni qonun ijodkorligi jarayonida, FHDYo va sud organlari faoliyatida qo'llash mumkin.

Kalit so'zlar: Oila, nikoh, nikoh yoshi, nikoh tuzish tartibi, nikoh tuzish shartlari, nikohdan ajratish, oilaviy munosabatlar, FHDYo, sud, er-xotin.

Bilamizki, oila jamiyatda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Oilada oilaviy munosabatlar qanchalik to'g'ri yo'lga qo'yilgan bo'lsa, uning shunchalik mustahkam bo'lishi, bu o'z navbatida, jamiyatning ham mustahkamlanishiga o'z ta'sirini

ko'rsatishi amaliyotida sinovdan o'tgan omillardandir. Shu sababli oilaviy munosabatlarning huquqiy asoslarini takomillashtirish, oilaviy-huquqiy normalarini to'g'ri talqin etish va oila a'zolarining huquq va manfaatlarini ta'minlash alohida e'tiborga molikdir. Ana shu holatlarni e'tiborga olgan davlatimiz nikoh, uni tuzish tartibi va shartlari, nikohdan ajralish, nikohni haqiqiy emas deb topish bilan bog'liq munosabatlarga befarq bo'lmay, ularni tartibga soluvchi huquqiy asoslari belgilab qo'yilgan.

Oilani mustahkamligi avvalo oila salomatligi, onalik va bolalikni muhofaza qilishga bog'liq hisoblanadi. Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan Harakatlar strategiyasida ham mazkur jihat o'z ifodasini topdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli farmoni bilan tasdiqlangan “2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi”da oila salomatligini mustahkamlash, onalik va bolalikni muhofaza qilish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan.

Yuqorida aytib o'tganimizdek oila jamiyat hayotida muhim o'ringa ega hisoblanadi. Oilani vujudga kelish asosi nikoh hisoblanadi va uning mustahkamligi nikoh ittifoqining o'rnatilganiga bevosita bog'liq hisoblanadi. “Nikoh (arabcha so'zdan olingan bo'lib, qo'shilish degan ma'noni anglatadi)-bu fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida tuziladigan, o'zaro muhabbat va hurmatga, o'zaro yordamga va bir-birining oldida javobgarlikka asoslangan erkak va ayolning ittifoqidir”²⁴. “O'zbekiston Respublikasida nikoh yoshi erkaklar va ayollar uchun o'n sakkiz yosh etib belgilangan. Uzrli sabablar bo'lganida, alohida hollarda (homiladorlik, bola tug'ilishi, voyaga yetmagan shaxsning to'la muomalaga layoqatli deb e'lon qilinishi (emansipatsiya), nikohga kirishni xohlovchilarning iltimosi)ga ko'ra nikoh davlat ro'yxatidan o'tkaziladigan joydagi tuman, shahar hokimi nikoh yoshini ko'pi bilan bir yilga kamaytirishi mumkin”²⁵. “Nikoh oilaning vujudga kelishida birdan-bir asos bo'lgani bois, u faqat axloq normalari bilan emas, balki

²⁴ Oila huquqi. Darslik. Mualliflar jamoasi. O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, prof.O.I.Oqyulovning umumiy tahriri ostida .-T.:nashriyoti, 2017.182 bet. 49-bet

²⁵ O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksining 15-moddasi.01.09.1998.

maxsus maxsus qonun hujjatlari bilan tartibga solinishi oila davlat himoyasida bo'lishini ta'minlaydi"²⁶. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63-moddasi 2-qismida “Nikoh tomonlarning ixtiyoriy roziligi va teng huquqliligiga asoslanadi”-deb belgilangan. Mazkur qoida Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan 1948-yil 10-dekabrda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 16-moddasi 2-bandida ham o'z ifodasini topgan. Nikoh insonlarga ma'suliyat yuklaydi. Chunki oilada erning ham, ayolning ham o'z vazifalari bor: ularning har biri o'z vazifasini to'la ado etishga ma'suldir. Nikoh ota-ona o'zidan so'ng zurriyot qoldirib, naslning davom etishi mezoni hisoblanadi. Ma'lumki, nikoh davomiy va doimiy harakterga ega. Ammo, nikoh muayyan sabablarga ko'ra tugatilishi mumkin, Qonun hujjatlarida nikohni tugatish, bekor qilish va nikohdan ajratish to'g'risida normalar mavjud. Bunda nikohni tugatish umumiy va keng ma'no kasb etadi. Chunki nikohni bekor qilish va nikohdan ajratish natijasida ham nikoh tugatiladi. Bular quyidagilar hisoblanadi:

- 1) er-xotindan birining vafoti yoki ulardan birini vafoti yoki sud ulardan birini vafot etgan deb e'lon qilishi oqibatida;
- 2) er-xotindan biri yoki har ikkalasining arizasiga muvofiq nikohdan ajratish yo'li bilan, shuningdek sud tomonidan muomilaga layoqatsiz deb topilgan er yoki xotinning vasiysi bergan arizasiga muvofiq(Oila kodeksining 37-moddasi).

Vafot etish yuridik fakt bo'lib, er-xotin o'rtasidagi nikoh munosabatini tugallaydi. Sudning hal qiluv qaroriga asosan er-xotindan biri vafot etgan deb e'lon qilinishi, o'z huquqiy oqibati bo'yicha o'limga tenglashtiriladi. Shuning uchun vafot etgan deb e'lon qilingan shaxs bilan uning eri yoki xotini o'rtasidagi nikoh ham tugallanadi. Er-xotindan biri vafot etgan yoki sud tartibida vafot etgan deb e'lon qilingan hollarda ular o'rtasidagi nikohning huquqiy munosabati tugallanadi. Bunday holda tirik bo'lgan tomon yangi nikohga o'tish huquqiga ega. Fuqaroni qonunda belgilangan

²⁶ Otaxo'jayev Fozil Maqsudovich, yuridik fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Yo'ldosheva Shoira Rahmatovna, yuridik fanlari nomzodi, Oila huquqi: Darslik; Mirzayusuf Hakimovich Rustambekovning umumiy tahriri ostida.-T.:2007.244 bet. 87-bet.

tartibda vafot etgan deb e’lon qilish uni vafot etgan, degan ehtimolga asoslanadi. Ba’zi hollarda bu fuqaro tirik bo’lishi ham ehtimoldan xoli emas.

Fuqarolik kodeksining 37-moddasiga binoan, “Vafot etgan deb e’lon qilingan fuqaro qaytib kelgan yoki uning qayerda turganligi ma’lum bo’lgan taqdirda, uni vafot etgan deb e’lon qilish haqidagi qaror sud tomonidan bekor qilinadi”. Ushbu norma oila-huquqiy munosabatlar uchun ham oqibat tug’dirishi mumkin. Shunday holatni hisobga olib, Oila kodeksining 48-moddasida “Sud tomonidan vafot etgan deb e’lon qilingan yoki bedarak yo’qolgan deb topilgan er(xotin) qaytib kelgan va tegishli sud qarorlari bekor qilingan hollarda, nikoh er-xotinning birgalikdagi arziyasiga ko’ra fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organi tomonidan tiklanishi mumkin. Agar er(xotin) yangi nikohga kirgan bo’lsa, nikohni tiklash mumkin emas”.

Nikohdan ajralish yuqorida keltirilgan ikki asosdan farq qilib, faqat er-xotinning hayotligida ro’y beradi.

Ma’lum holatlarda, agar oila amalda buzilgan, uni tiklash uchun asos yo’q deb topilsa, u ajralish asosida tugatiladi. Nikohdan ajralish er-xotin o’rtasidagi huquqiy munosabatlarni kelajak vaqt uchun tugatishga asos bo’ladi. Bunday ajralish nikohni haqiqiy emas deb topishdan farq qiladi. Nikohni haqiqiy emas deb topishda nikoh vujudga kelgan vaqtdan boshlab huquqiy munosabatlar tugallanadi.

Oila kodeksida ajralish uchun aniq asoslar ko’rsatilmagan va buni ko’rsatish mumkin ham emas, chunki er yoki xotin keltirgan bir asos, ayrim hollarda, nikohdan ajratish uchun yetarli bo’lishi mumkin, alohida holatlarda esa ajratish uchun asos bo’lmasligi ham mumkin. Shuning uchun sud amaliyotini hisobga olib, Oila kodeksi amalda bo’lgan qoidani saqlab qolib, uni quyidagicha belgiladi.” Agar sud er va xotinning bundan buyon birgalikda yashashiga va oilani saqlab qolishga imoniyat yo’q deb topsa, ularni nikohdan ajratadi” (Oila kodeksining 41-moddasi).

Amaliyotda nikohdan ajralish uchun er-xotinlar ko’pincha quyidagi vajlarni sabab qilib keltiradi:

- spirtli ichimlik suiiste'mol qilish;
- er-xotin munosabatiga xiyonat qilish;
- befarzandlik;
- oilaviy ishlarga qarindoshlarning aralashib janjal chiqarishi (ayniqsa, qaynona-kelin mojarolari) va boshqalar.

Nikohdan sud tartibida ajratish. Oila kodeksi nikohdan ajralishning asosiga qarab, ajralishning quyidagi tartibini belgilaydi:

1) er-xotinlar o'rtasidagi mulkiy nizolar mavjud bo'lgan hollarda, sud tartibida (masalan, mol-mulkni bo'lish, er-xotinlar o'rtasidagi hamda voyaga yetmagan bolalarga moddiy ta'minot bilan bog'liq bo'lgan holatlar yuzasidan (aliment undirish masalasida) va boshqalar) ajratiladi;

2) nizo bo'lmagan taqdirda ma'muriy tartibda (FHDYo organi orqali), jumladan, agar:

a) er-xotin o'rtasida voyaga yetmagan farzandlari bo'lmasa va ular ajralishiga o'zaro rozi bo'lgan taqdirda ;

b) taraflar (er yoki xotin) sud tomonidan bedarak yo'olgan, ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi sababli muomalaga layoqatsiz deb topilgan bo'lsa;

d) Oila kodeksining 42-43-moddalarida belgilanganidek, sodir etgan jinoyati uchun eri yoki xotini uch yildan kam bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilingan bo'lsa.

Nikoh er-xotinning vafoti yoki sud ulardan birini vafot etgan deb e'lon qilishi sababli hamda er-xotindan biri yoki har ikkisining arizasiga muvofiq, nikohdan ajratish yo'li bilan, shuningdek sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan er-xotinning vasiysi bergan arizasiga muvofiq tugatilishi mumkin.

Nikohdan umumiy tartibda ajratish sud orqali hamda Oila kodeksining 42-43-moddalarida ko'rsatilgan hollarda ma'muriy tartibda, ya'ni fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida amalga oshiriladi.

Nikohdan ajralish to'g'risidagi da'vo er-xotin yashab turgan joydagi tuman (shahar) sudida qo'zg'atiladi. Agar er-xotin alohida yashasa, da'vo javobgar er yoki xotinning

turgan joyidagi sudda qo'zg'atiladi, uning turadigan joyi noma'lum bo'lsa, nikohdan ajralish to'g'risidagi ariza javobgar oxirigi yashab turgan joydagi sudga topshiriladi.

Arizada nikohdan ajralish uchun asos ko'rsatilishi kerak. Ajralishni keltirib chiqargan sabablarni batafsil keltirish lozim. Nikohdan ajralish ishlari ochiq sud majlisida ko'tariladi. Ajralish to'g'risidagi is her-xotinning arizasiga muvofiq, zarur hollarda sudning ajrimiga asosan yopiq sud majlisida ko'rilishi ham mumkin.

Nikohdan ajralish ishlarini ko'rishda, sud o'z faoliyatini er-xotinni yarashtirishga va oilaviy vaziyatni sog'lomlashtirish choralarini ko'rishga qaratishi lozim.

Oila kodeksining 40-moddasiga binoan, sud ishning ko'rlinishini keying qoldirib, er-xotinga yarashish uchun olti oy muhlat tayinlashga, ajrim chiqarishga haqli.

Sud yarashtirish uchun berilgan muddatni er-xotinni yarashtirish maqsadida, zarur holatlarda, ajrim nusxalarini ular yashaydigan joydagi xotin-qizlar qo'mitalariga, o'zini o'zi boshqarish organi-mahalla oqsoqollari kengashiga, ular huzuzridagi yarashtirish komissiyalariga muhokama qilish va yarashtirish uchun yuborishi mumkin.

Quyidagi hollarda nikohdan ajratish sud tartibida ko'riladi:

- er-xotindan biri nikohdan ajralishga rozi bo'lmasa;
- ular o'rtasida voyaga yetmagan umumiy bolalari bo'lib, ularni kimda qoldirish va ta'minoti uchun aliment undirish to'g'risida nizo bo'lsa;
- er-xotin o'rtasida mehnatga layoqatsiz, muhtoj er yoki xotinga aliment undirish va uning miqdori haqida masala tug'lsa,
- birgalikda umumiy mol-mulkni bo'lish bo'yicha nizo bo'lsa.

Uch yildan kam bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan va Oila kodeksining 44-moddasida ko'rsatilgan boshqa nizolari bo'lmagan shaxslar bilan nikohdan ajratish Oila kodeksining 43-moddasida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Oila kodeksining 39-moddasiga muvofiq, er xotinning homiladorligi vaqtida va bola tug'ilganidan keyin bir yil mobaynida xotinning roziligisiz nikohdan ajratish to'g'risida ish qo'zg'atishga haqli emas.

Nikohdan ajralishning sud tartibi bilan birga ma'muriy tartibi mavjud. Bu Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida nikohdan ajratish hisoblanadi. Mazkur tartib er-xotinlik munosabatlarini bekor qilishning nisbatan oddiy va soddalashtirilgan tartibi hisoblanadi. Bunda nikoh fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organida nikohdan ajratiladi va sud jarayoni bo'lmaydi.

Oila kodeksining 42-moddasiga muvofiq, voyaga yetmagan bolalari bo'lmagan er-xotin nikohdan ajralishga o'zaro rozi bo'lsalar, ular nikohdan fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida ajratiladi.

Er-xotin o'rtasida mehnatga layoqatsiz, muhtoj er yoki xotinga moddiy ta'minot berish to'g'risida yoki ularning birgalikdagi umumiy mol-mulkini bo'lish to'g'risida nizo chiqqan taqdirda, er-xotin yoki ulardan biri nikohdan ajratish to'g'risidagi ariza bilan sudga murojaat etishga haqli.

Nikohdan ajralish ariza beruvchining yashash joyidagi Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organiga ariza berilgan kundan boshlab uch oy muddat o'tgach qayd etiladi.

Oila kodeksining 43-moddasiga muvofiq, agar er-xotindan biri:

- sud tomonidan bedarak yo'qolgan deb topilgan bo'lsa;
- sud tomonidan ruhiyati buzilishi (ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi) sababli muomalaga layoqatsiz deb topilgan bo'lsa,
- sodir qilgan jinoyati uchun uch yildan kam bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilingan bo'lsa, o'rtacha voyaga yetmagan bolalari borligidan qat'i nazar, er-xotindan birining arizasiga ko'ra ular fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida nikohdan ajratiladi.

Agar bolalar haqida, er-xotinning birgalikdagi umumiy mol-mulkini bo'lish haqida yoki yordamga muhtoj, mehnatga layoqatsiz er(xotin)ga ta'minot berish uchun mablag' to'lash haqida nizo mavjud bo'lsa, ular nikohdan sud tartibida ajratiladi.

Bunda quyidagi hujjatlar taqdim etiladi:

- er(xotin)ning bedarak yo'qolgan deb topilganligi yoki muomalaga layoqatsizligi to'g'risida sudning qonuniy kuchga kirgan hal qiluv qarori;

- er(xotin) uch yildan kam bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilinganligi to'g'risida sudning qonuniy kuchga kirgan hukmidan ko'chirma, shuningdek sudlangan er(xotin)ning o'rtadagi bolalari va mol-mulki yuzasidan nizosi yo'qligi to'g'risida tilxat.

Nikohdan ajralishga er-xotinning o'zaro roziligi ularning har ikkalasi tomonidan berilgan yoki har biri mustaqil bergan arizalarida ifodalanishi mumkin. Nikohdan ajralish to'g'risidagi arizani qabul qilgan fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari ajralish to'g'risida ariza bergan kundan uch oy o'tgandan keyin ajralishni rasmiylashtirib, ularga nikohdan ajralish to'g'risida guvohnoma beradi. Uch oylik muddatni belgilashda ham xuddi sudda er-xotinning yarashib ketishi uchun berilgan muddatdan ko'zda tutilgan maqsad bo'ladi. Shu davr mobaynida er-xotin o'z xatti-harakatlarini yana bir oylab ko'rib, uning to'g'ri-noto'g'riligini aniqlab olish mumkin.

Bu uchta asos bo'yicha nikohdan ajratish soddallashtirilgan tartibda amalga oshiriladi, chunki bunda ajralish uchun ikkinchi tomonning roziligi talab etilmaydi va er-xotinda voyaga yetmagan bolalar bor-yo'qligi FHDYoga murojaat uchun to'siq bo'lmaydi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalarining 113-bandiga binoan nikohdan ajratishni qayd etishda er va xotinning o'zaro kelishuviga ko'ra, ularning biridan yoki ikkalasidan belgilangan tartibda davlat boji undiriladi.

Suddan farqli o'laroq, FHDYo organlari nikohdan ajraluvchilarning moddiy va oilaviy ahvoriga qarab davlat boji miqdorini kamaytira olmaydilar yoki uni to'lash majburiyatidan ozod etolmaydilar. Nikohdan ajraluvchi shaxslarning o'zlari bu summani to'lashlari lozim.

Ajralishni rasmiylashtirish va er-xotinga nikohdan ajralish to'g'risidagi guvohnoma ariza bergan kundan boshlab uch oy o'tgandan keyin beriladi. Shu vaqtdan boshlab nikoh tugallangan hisoblanadi va er-xotin yangi nikohga o'tish huquqiga ega.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, er-xotinni sud tartibida ajratishda belgilangan miqdordagi davlat bojini tomonlardan

qaysi biri qanday holatda to'lash lozimligi to'g'risidagi aniq tartibni qonunchilikka joriy etish maqsadga muvofiq holat hisoblanadi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalarining 113-bandiga binoan nikohdan ajratishni qayd etishda er va xotinning o'zaro kelishuviga ko'ra, ularning biridan yoki ikkalasidan belgilangan tartibda davlat boji undirilishi belgilan o'tilgan. Ushbu holatdan ham anglashiladiki, davlat bojini to'lash tartibini qaysi tomon qanday tartibda to'lash lozimligini aniq tartibini ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shunda tomonlar o'rtasida to'lov masalasida muommo chiqmasligiga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli farmoni bilan tasdiqlangan “2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi”
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
3. Oila huquqi. Darslik. Mualliflar jamoasi. O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, prof. O.I.Oqyulovning umumiy tahriri ostida - T.:nashriyoti, 2017.182 bet.
4. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi 01.09.1998.
5. Otaxo'jayev Fozil Maqsudovich, yuridik fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Yo'ldosheva Shoira Rahmatovna, yuridik fanlari nomzodi, Oila huquqi: Darslik; Mirzayusuf Hakimovich Rustambekovning umumiy tahriri ostida.-T.:2007.244 bet.